

GOVOR MILANA PAHORJA NA SLOVESNOSTI V DOLINI PRI TRSTU

25. APRIL 2022, pri spomeniku padlim v NOB, ob 16.00 uri

Spoštovani, spoštovane ! Tovarišice, tovariši! Prav lep pozdrav vsem !

Kdor ne pozna (lastne) zgodovine, je slep na eno oko; kdor (lastno) zgodovino pozabi je slep na obe očesi.

Od starega kitajskega pregovora prehajam na partizanske verze:

“Tovariši, bratje ne poznam vas ne po obrazu ne po imenu, vas, ki ob plamenu teh mojih besed ogrejete si srce – vendar v meni poje vaš glas.” (Matej Bor)

Leta 1942 je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdalo pesniško zbirko Previharimo viharje pesnika Mateja Bora (Vladimirja Pavšiča). Pesmi so nastale v strogi ilegali. Nato so šle od rok do rok. Tako se je ilegalnost zbirke spremenila v živo, zavestno in domoljubno navzočnost sredi gozdov in zgodovinskih odločitev.

Osvobodilni boj na slovenskem narodnem ozemlju je bil seveda vojaški upor proti okupatorju in njegovim sodelavcem, hkrati pa je bil kulturni boj, saj se je boril in zavzemal za nacionalni (narodni) obstoj. Slovenski odpor je bil edinstven dogodek te vrste v tedanji zasluženi Evropi. Odpor je bil spontan odgovor na smrt obsojenega, ponižanega in med okupatorje (Nemce, Italijane in Madžare) razkosanega naroda. Osvobodilna fronta slovenskega naroda je množično voljo organizacijsko zajela, strateško obogatila in politično vodila. Ne smemo pozabiti, da se je drugo geslo Temeljnih točk Osvobodilne fronte glasilo: “ *Osvoboditev in združitev razkosanega narodnega telesa, vključno s koroškimi in primorskimi Slovenci.* ”

Celoten slovenski narod se je uprl v letu 1941. Slovenci v Trstu, Gorici in na Primorskem so se takoj po prvi svetovni vojni znašli v oprijemu neusmiljenega nasilja fašističnega režima, ki je obsodil pripadnike slovenske (in hrvaške) manjšine v Italiji, t.j.okrog 600.000 oseb na smrt. Slovenski narod na Primorskem in v Istri je bil obsojen na izginotje. Fašisti so ga hoteli zbrisati iz zemljevida Evrope.

Po napadu nacistične Nemčije, fašistične Italije in Hortyjeve Madžarske brez vojne napovedi dne 6. aprila 1941 na Slovenijo odnosno na Kraljevino Jugoslavijo (kjer je pri napadu sodelovala še Bolgarija) je ista usoda doletela ves slovenski narod. Tako je povsem legitimno prišlo do upora pod vodstvom Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je nastala 27. aprila 1941. Na Primorskem se je predvojni protifašistični odpor povsem logično nadaljeval v sklopu narodnoosvobodilnega boja. Narodnoosvobodilni boj je bil sočasno kulturni boj, saj je zagovarjal obstoj naroda, narodno zavest, narodno pripadnost, rabo materinega jezika, slovensko kulturo.

Odpor- kakor je dokazal slovenski odpor proti okupatorju – rojeva samozavest in moralno moč, čeprav za ceno težkih človeških žrtev. Prav ta moč, ki je mogočnejša od orožja, je trdni temelj narodne suverenosti. Slovenska narodna samozavest pridobljena v narodnoosvobodilnem boju, ki je bil tudi boj za slovensko kulturo in besedo, je privedla nato do slovenske neodvisnosti v letu 1991.

Zgodovina je za narod to, kar je spomin za človeka.

Zavest narodne skupnosti se gradi na spominu preživetja ob skupnem nastopu v preteklosti. To lahko poimenujemo na razne načine. Lahko govorimo o dosežkih, o zmagah, o slavi; lahko pa govorimo o obrambi jezika in kulture. Velika dela, ki jih je dosegel narod v preteklosti, postanejo

tisto tkivo, ki daje skupnosti identiteto. Prav zato je tako važno, da je zgodovinski spomin naroda zakoreninjen v trdnih temeljih zgodovinske resnice.

Zgodovinska stroka se seveda razvija in napreduje. Na dan prihajajo novi podatki, nova odkritja v arhivih. Tako se dosedanja dognanja nadgrajujejo in deloma na nove zabeležijo. Vse to je povsem logično in normalno v družbi, ki je v stalnem razvoju. Nedopustno pa je, da določeni krogi hočejo na novo napisati zgodovino ter jo prikrojiti njihovim ciljem in ideološkim stališčem. Na pohodu so sile, ki hočejo nesporne zgodovinske dogodke in dognanja spremeniti. Na delu so revizionistične sile v Italiji in Sloveniji, ki bi hotele ugotovljeno in zapisano zgodovinsko resnico obrniti na drugo stran oziroma vsaj spraviti pod vprašaj.

Ko se začnejo porajati dvomi, se ustvari primerno ozračje, v katerem se nato lahko na novo zapiše kako poglavje splošne zgodovine. Takemu početju se je treba upreti. Te sile blatijo narodnoosvobodilno gibanje, povečujejo kolaboracionistične sile, govovorijo o vplivu komunizma, sestavljajo sezname krivic in nasilnih dejanj, radi bi odporniško gibanje spremenili v državljansko vojno, opravičujejo in zmanjšujejo nasilje in zločine okupatorja.

Z moje strani bi rad dodal le, da je bil takrat v letu 1941 slovenski narod na pravi strani. Na strani demokracije, na strani zahodnih zaveznikov, na strani Sovjetske zveze, na strani svetovne antifašistične koalicije.

Slovenski narod je samostojno in odločno stopil v boj proti okupatorjem in njihovim domačim sodelavcem v povezavi z ostalimi jugoslovanskimi narodi. Nastala je epopeja narodnoosvobodilnega boja kot enega izmed najbolj pozitivnih in pomembnih trenutkov v slovenski zgodovini. Na to dejstvo moramo biti vsi ponosni. In slovenski narod je tudi danes na pravi strani, na strani demokracije, na strani Evropske unije, ki sloni na idealih protifašizma in svobode.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja se je zavedalo pomena slovenske kulture pri oblikovanju Slovencev v moderen narod. To pa se je na simbolični ravni kazalo v tem, da je bila kulturna skupina obravnavana kot ena izmed temeljnih in ustanovnih skupin OF. Zunanji znak upoštevanja kulturne tradicije je bilo poimenovanje vojaških enot (v našem primeru slovenske partizanske brigade) po znanih pesnikih in pisateljih: France Prešeren (Prešernova brigada), Simon Gregorčič (Gregorčičeva brigada), Ivan Cankar (Cankarjeva brigada), Fran Levstik (Levstikova brigada), Srečko Kosovel (Kosovelova brigada). Slovenske brigade pa so bile poimenovane tudi po junakih, voditeljih upora v preteklosti in sedanjosti.

Nam je najbolj blizu Vojkova brigada, poimenovana po primorskem narodnem junaku Janku Premrlu – Vojku. Ne smemo pozabiti tudi na Bazoviško brigado, ki nas veže na spomin na štiri ustreljene junake v Bazovici na dan 6. septembra 1930. Sicer pa je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja menilo, da je eno izmed področij zoperstavljanja okupatorju tudi kultura. Hkrati pa je bila kultura močno mobilizacijsko sredstvo. Tako je bila sprejeta odločitev (prvič zapisana januarja leta 1942) o kulturnem molku.

Med podporniki osvobodilnega gibanja so bili številni kulturni delavci ; od že pred vojno uveljavljenih vrhunskih ustvarjalcev, do tistih, ki so začeli ustvarjati šele med vojno. To se je kazalo tudi v kulturni produkciji, saj je bila zelo obsežna kljub ilegalnim in vojnim težavam in razmeram. Obstojele je partizansko šolstvo. Prve partizanske šole so nastale že spomladi 1942 na osvobojenem ozemlju. Zlasti pa se je partizansko šolstvo razmahnilo po kapitulaciji Italije septembra 1943 na Primorskem, kjer je partizanska ljudska oblast ustanovila slovensko osnovno šolo. potem ko jo je leta 1923 prepovedal in ukinil fašistični režim. Od oktobra 1943 do maja 1945 je na Tržaškem okrog 1.500 otrok obiskovalo partizansko slovensko osnovno šolo, kjer je poučevalo preko 100 učiteljic in učiteljev, duhovnikov, aktivistk. Glavno zaslugo pri tem podvigu nosijo ženske: kot aktivistke OF, kurirke, učiteljice in predvsem kot matere. Brez njihovega pristanka in sodelovanja ne bi bilo partizanske šole.

Februarja 1945 (torej za časa vojne) je Predsedstvo SNOS-a sprejelo odlok o razglasitvi dneva Prešernove smrti za kulturni praznik slovenskega naroda. 8. februar je še danes Dan kulture v samostojni in neodvisni Republiki Sloveniji. V omenjenem odloku je zapisano: “ *Osmi februar, dan smrti dr. Franceta Prešerna, osrednjega književnega slovenskega genija, se proglašča za kulturni praznik slovenskega naroda. Ta dan naj se poslej s proslavami in svečanostmi praznuje po vseh slovenskih prosvetnih in kulturnih ustanovah ter zavodih. Ves slovenski narod naj se proslavam pridruži in na njih sodeluje.* ”

Partizani so se torej borili s puško in knjigo. O tem obstojajo zapisi mnogih osebnosti in protagonistov tistega časa. Meni so vseč vrstice pisatelja Franceta Bevka, morda zaradi dejstva, da je bil doma s Primorske; aktivni udeleženec predvojnega protifašističnega odpora in nato narodnoosvobodilnega boja. Tako je med drugim zapisal: “ (...) *Mi se danes borimo s puško v roki. Borimo pa se tudi s knjigo, brošuro in časnikom. Naše geslo je resnica in pravica. Naše časopisje mora biti udarno kot brigade, a obenem kot žarka luč, ki preganja temo laži (...)* ” Upor, trpljenje, upanje so vsekakor besede, v katere je mogoče strniti vso ustvarjalno moč narodnoosvobodilnega gibanja. Kultura med NOB je pokazala edino perspektivo preživetja. Partizansko gibanje je tudi pomenilo, da je bolje tvegati smrt kot biti zaslužjen.

V tem sklopu je treba omeniti partizanski tisk in radio.

Izraza narodnoosvobodilni tisk in partizansko tiskarstvo sta se uveljavila prav z narodnoosvobodilnim gibanjem. Vodstvo gibanja je polagalo veliko važnost tisku in tiskani besedi, časopisom in knjigam. Najbolj znana partizanska tiskarna je bila tiskarna Slovenija, ki je obratovala od septembra 1944 do osvoboditve, skrita v gozdu v bližini vasi Vojsko na Primorskem. V tej tiskarni so med drugim tiskali časopis (dnevnik) z imenom Partizanski dnevnik. To je edini primer tiskanega ilegalnega dnevnika v tedanji zaslužjeni Evropi. Izhajal je do konca vojne. Ob osvoboditvi so natisnili še nekaj številok v Trstu, nakar je 13. maja 1945 začel izhajati Primorski dnevnik.

Posebni poglavji sta še partizansko zdravstvo (Bolnišnici Franja in Pavla, evropski pojem) partizansko gospodarstvo in partizanski denar.

Prvi primorski partizani.

Že 28. avgusta 1941 (oziroma v prvih dneh septembra) je Ervin Dolgan – Janez, partizanski komandir in obenem organizator Osvobodine fronte na Primorskem, pripeljal v vas Čehovine pri Branici 7 primorskih partizanov, t.i. Primorsko četo. Vsi so bili Primorci, ki so pred fašizmom emigrirali v Jugoslavijo. Navajam imena prvoborcev: Ervin Dolgan-Janez, Emil Puntar-Milko (s Proseka), Ivan Sancin-Jovo (iz Doline), Benjamin Čehovin, Slavko Likar, Peter Čelik, Franc Žagar. Njihovo delo je bilo bolj propagandnega značaja: naši ljudje so lahko “v živo” videli prve slovenske primorske partizane. Seveda je skupina izvajala tudi vojaške napade, predvsem sabotažne akcije na železniško progo. Iz vsega tega so nastale še druge oborožene skupine partizanov. Počasi se je širil vojaški upor.

Spomladi 1942 sta obe primorski četi – četa Ervina Dolgana – Janeza in četa Mileta Špacapana – Igorja uspešno delovali v Brkinih in v Vipavski dolini. 9. aprila 1942 sta obe skupini ločeno prišli na Nanos. Partizanska bojna enota je štela okrog 50 partizanov, poveljnik je bil Martin Greif – Rudi. Utaborili so se in skrbno zaščitili in zavarovali. Govorilo se je, da bi si priborili prvo osvobojeno partizansko ozemlje na Primorskem.

Italijansko vojaško poveljstvo v Vidmu je sklenilo, da sproži ofenzivo, ki bi se začela 18. aprila 1942 ob 5 uri in 30 minut. Italijanske vojaške enote so štejele okrog 1.800 mož. Napadalna enota je štela 686 mož. Na drugi strani je bilo okrog 50 slovenskih partizanov (viri pričajo o 48 do 54 partizanov), ki so bili porazdeljeni v tri skupine, ki so jih vodili: Martin Greif, Mile Špacapan,

Janko Premrl. Oboroženo italijansko pest so sestavljali: karabinjerji, alpinci, bersaljeri, vojaška pehota, obmejni stražniki, policisti. Partizani so sprejeli boj, ki je trajal od zgodnjih jutranjih ur do poznega popoldneva. Dolgo so se uspešno upirali italijanskim napadom. Nato je komandant Rudi dal ukaz, da se morajo prebiti v manjših skupinah skozi italijanske vojaške obročje in zasede vsak na svojo stran. V hudem boju je padlo 9 partizanov, 11 je bilo ranjenih in zajetih. Med padlimi partizani sta bila 2 tržaška rojaka: Milko Puntar s Proseka in Ivan Sancin – Jovo iz Doline (pri Trstu).

Boj na Nanosu je bil za primorske partizane huda preizkušnja. To je bil boj, v katerem so se partizani borili v odprtem spopadu z mnogo močnejšo italijansko enoto. Spopad na Nanosu je nedvomno prelomnica v partizanskem gibanju na Primorskem. Ne smemo pozabiti, da se je boj na Nanosu odvijal na ozemlju znotraj italijanskega kraljestva. Vojaški upor se je bil znotraj Italije. Spopad je v naslednjih tednih še bolj okrepil partizanske vrste. V gozdu na Vitovljah v Vipavski dolini se je 10. avgusta 1942 zbralo okrog 70 partizanskih borcev, katerim so prebrali ukaz o ustanovitvi prvega partizanskega bataljona na Primorskem. Dobil je ime po pesniku (in duhovniku) Simonu Gregorčiču.

Torej pred 80-letji je prišlo do spopada na Nanosu: 18. aprila 1942.

Ker smo zbrani v Dolini, bi rad nekaj več besed namenil domačinu, partizanu, junaku, prvoborcu IVANU SANCINU s partizanskim imenom Jovo.

IVAN SANCIN se je rodil 12. januarja 1913 v Dolini na hišni številki 92. Njegov oče je bil eden izmed premožnejših kmetov posestnikov v vasi. Družina je bila številna, saj je imel Ivan štiri sestre: Marijo, Drago, Danico, Savico. Osnovno šolo je Ivan opravil v domači vasi, nato pa se je na trgovski šoli v Trstu izučil za računovodski poklic. Nato se je Ivan kalil v uporniškem duhu proti fašističnemu režimu. Njihova domačija v Dolini je bila ena izmed postojank domoljubja in upora, Oče je bil tudi srenjski župan. 7. aprila 1934 je bil Ivan vpoklican v italijansko vojsko. Kmalu so ga poslali domov, ker je bil edini polnoletni sin očeta z mladoletnimi hčerkami. Spomladi 1935 se je Mussolini pripravljal na napad na Etiopijo. Ivan je 10. maja emigriral v Jugoslavijo. Ob prihodu v Ljubljano so mu prišli na pomoč primorski emigranti, zlasti skladatelj Fran Venturini. Ivan Sancin se je tudi aktivno vključil v kulturne, športne in politične kroge. 27. februarja 1938 se je poročil ter dobil sina. Po italijanski zasedbi Ljubljane so ga oblasti aktivno iskale. Tako se je pridružil prvim partizanom in vključil v prvo četo Ervina Dolgana, s katero je v začetku septembra 1941 odšel na Primorsko. Po nanoški bitki je bil Ivan Sancin dolgo proglašen za pogrešanega. Šele leta 1978 so točno ugotovili, da je padel v bitki na Nanosu. Ob 40-letnici smrti, leta 1982 mu je domača sekcija partizanov VZPI-ANPI na pročelje njegove rojstne hiše v Dolini postavila spominsko ploščo. Ob 50-letnici smrti pa je potekala velika spominska svečanost 24. aprila 1992.

Bolj pozabljen je padli junak EMIL PUNTAR-MILKO. Njegovo ime je treba ovrednotiti in postaviti na mesto, ki mu pritiče.

Vsaka naša (zamejska) pokrajina je dala padle junake in junakinje, Prvorce in prvoborke. Kar nekaj jih je. Vsi niso dovolj dobro poznani v širši javnosti. To bi bilo primerno nadgraditi v naslednjih letih V tem kontekstu bi omenil le Benečana z imenom MARKO REDELONGHI, ki je padel leta 1944 kot slovenski partizan. Z a narodnega heroja je bil proglašen leta 1951.

Danes smo spet v vojni: 24.2. 2022 se je začel napad ruske federacije na Ukrajino. Nezaslišano. V sedanji Evropi divji napad na suvereno državo s strani sosede.

Danes je Evropa spet polna beguncev, migrantov, ki bežijo pred vojno, pred nasiljem, pred smrtjo.

S tega mesta v Dolini moramo sporočiti našim ljudem, “-a tudi v širšo evropsko skupnost, da mi zagovarjamo ideje protifašizma in narodnoosvobodilnega boja. Poudarjamo enotnost skupnega primorskega prostora, želimo pozabiti na uradne državne meje. Nadalje želimo kraje smrti in krvi spremeniti v kraje, kjer se srečujejo ljudje dobre volje, ki zagovarjajo mir, sožitje, svobodo in

pravico, ki utrjujejo prijateljstvo in tovarštvo, vendar tudi solidarnost, pomoč in ljubezen med ljudmi.

Vztrajajmo na poti idealov italijanske RESISTENZE (simbol 25. april) IN OSVOBODILNE FRONTE SLOVENSKEGA NARODA (simbol 27. april) in nad vsem tem, naj še vedno doni: Smrt fašizmu-svoboda narodu.

(VOJNA in LJUDJE VOJNA in BOJI VOJNA in KULTURA VOJNA IN ŠOLA VOJNA in ZGODOVINA VOJNA in MIR)